

Sørum-Speilet

I dette nummeret:

Odd Skullerud:
Oppløsningen av
unionen mellom Norge
og Sverige

Intervju med 100-
åringen Torborg Olstad
ved Svein Sandnes

Thor Hexeberg:
Gardshistorie for Sørli
- del 1

Leif Mathisen: På kryss
og tvers i Sørum (4)
Koppergruvene i Blaker

Kristian Lieungh:
Oppvekst på Melvold i
mellomkrigstida (37):
Maten vi spiste dyrket vi
selv

Bokmelding:
Urskogs beskrivelse av
Anders Heyerdahl
ved Svein Sandnes

<http://sorum.historielag.no>
org.nr. 984 252 994

Kjære medlem,

Sammen med dette nummeret av Sørum-Speilet følger innkallinga til årsmøtet i historielaget, som i år holdes torsdag 17. februar klokka 19.00 på Festiviteten på Sørumsand. Vi oppfordrer flest mulig av våre medlemmer til å møte fram på årsmøtet og påvirke hva vi skal arbeide med de nærmeste åra.

Som vi sier i innledningen til strategiplanen, er det i en organisasjon basert på frivillig arbeid ikke mulig å vedta på et årsmøte hva som skal gjøres. Det er de interesserte medlemmene som avgjør om noe skal bli gjort eller ikke. Et godt eksempel er forskjellen på utviklingen rundt Vølneberg gamle skole og Slora mølle. Begge kulturminner ble satt i stand av historielaget. På Vølneberg har lokale entusiaster med Trygve Sæther i spissen arbeidet aktivt med prosjektet, som nå har fått nye aktiviteter som redskapssamlingen, og med besøk av skoleklasser. I Blaker har ikke lokale entusiaster like aktivt stått fram for å skape de spennende aktiviteter rundt Slora mølle som det var tanker om. Resultatet er stor aktivitet på Vølneberg, og liten utadrettet aktivitet på Slora. Og intet årsmøtevedtak kan gjøre noe fra eller til med det.

Samtidig må vi skynde oss å understreke at det er flott med alle de "passive" medlemmene som er travelt opptatt med andre aktiviteter, og som derfor ikke finner å kunne engasjere seg aktivt i historielagets arbeid. Gjennom Sørum-Speilet holdes dere oppdatert om våre ulike aktiviteter, og får løpende informasjon om hvordan vi i historielaget arbeider for å ta vare på bygdas lokalhistorie og verne om bygdas kulturminner.

Skulle du likevel ha litt tid til overs, og ønsker å aktivisere deg i historielagets arbeid, vil sikkert utkast til strategiplanen for perioden 2005-2009, som følger vedlagt, gi deg noen idéer til hva det går an å engasjere seg i. Og ikke minst – har du din egen "greie" som du ønsker å realisere med hjelp av historielaget – så møt fram på årsmøtet og frem forslag om nye aktiviteter.

For første gang på flere år viser regnskapet til historielaget for 2004 et underskudd. I styret er vi ikke bekymret over det. Vi er trygge på at pengene er brukt fornuftig til å øke kunnskapen om og fremme interessen for bygdas gamle kultur og historie. Det er hva vi er til for.

Artikler nr. 1 – 2005 – 11. årgang

Oppløsning av unionen mellom Norge og Sverige i 1905

I år er det hundre år siden unionen med Sverige ble oppløst på fredelig vis. Odd Skullerud redegjør i denne artikkelen for de viktigste begivenhetene, og viser hvordan en aktiv holdning til internasjonalt fredsarbeid i Stortinget førte til en fredelig løsning og gav det norske Stortinget oppgaven å dele ut Nobels fredspris.

Eget norsk utenriksstyre og konsulatvesen kom i 1880-90-årene som sterkt krav til unionspartneren Sverige. Fridjof Nansen berørte dette i sin bok "Norge og foreningen med Sverige" som ble utgitt i mai 1905. Nansen påpeker Norges rettighet til dette som suveren stat uttrykt ved Eidsvoll-grunnloven, noe som den svenske konge var forpliktet til i samsvar med konvensjonen i Moss, i august 1814.

Oppbygging

Norges Storting er den første parlamentariske forsamling som mannjevnt har gått inn for å løse mellomfolkelige tvister ved voldgift. I 1885 stiftet stortingspresident Wollert Konow (S.B.) "Den norske fredsforening". Det skjedde på Norges venstrelags landsmøte. Konow ble valgt til formann, og i styret kom stortingsrepresentantene Nikolai J. Sørensen og Lars M. Bentsen, sakfører Fredrik A. Krog og brukseier Helge Væringsaasen. Ved å sette voldgiftsperspektivet fremst, kunne folkevernet gjøres billig.

Stortingets holdning var i samsvar med meningene i folkedypet. En ung folkeskolelærer, Andreas Øyen, født i Ytre Rendal, tok i 1882 opp arbeidet for det som ble kalt "Nordisk forening mot Krig". Han var inspirert av et opprop av den engelske fredsvenn Hodgson Pratt, som i 1880 hadde stiftet "Det internasjonale Freds- og voldgiftsforbund" i London. Andreas Øyen sa opp sin stilling i skolen, og høsten 1882 la han ut på reise rundt om i Norge for å verve medlemmer til foreningen. Da han avsluttet reisen våren 1884, hadde han fått tilslutning av 21.600 norske borgere. Blant dem som

ble med var Venstres leder på den tid, Johan Sverdrup.

Over Romerike fant nok Øyen grunnen beredt av Thranitterbevegelsen. I sær i Aurskog/Blaker, Sørums og Ullensaker hadde denne første organiserte arbeiderbevegelse i Norge mange tilhengere. Marcus Thrane var opptatt av fredssaken. Hans petisjon av 1851 til kong Oscar 1. på vegne av thranittene, viser, spesielt ved punktene om forbedring av skolestellet, kravet om alminnelig stemmerett, reform i rettspleien, samt etterskriften, at han ansporet denne organisasjonen for de første arbeiderforeningene i landet til å virke med fredsrettet fortegn.

I 1890 ble "Stortingets Fredsforening" dannet. De fleste tingrepresentantene ble medlemmer. Formann ble Viggo Ullmann, folkehøgskolestyrer, forfatter og Venstres store folketaler. Han satt på Stortinget 1885-1900, hvorav 1892-94 og 1898-1900 som stortingspresident. Foreningen sluttet seg straks etter stiftelsen til "Den interparlamentariske union".

Den 5. mars 1890 vedtok Stortinget et forslag fra Ullmann m.fl. med 89 stemmer mot 24 en adresse til kong Oscar 2., som begynner slik: "Stortinget inngår i ærbødighet til Deres Majestet med anmodning om å benytte Deres Majestet ved Grundloven tillagte myndighet til å søke avsluttet overenskomster med fremmede magter om de avgjørelser gjennom voldgift av tvistigheter som måtte oppstå mellom Norge og disse magter." Til avslutning: "I full forvissning om at hvad Stortinget her anmoder Deres Majestet om, vil være til ubetinget lykke for vårt folk, henstiller det til Deres Majestet her å ta de fornødne skritt."

Bertha von Suttner

Fredrik Bajer og Klas Pontus Arnoldson var sentrale personer i epokens omfattende utbredelse av litteratur om fredssaken. Fredrik Bajer oversatte i 1889 til norsk filosofen Immanuel Kants skrift fra 1795 "Zum ewigen Frieden". Kant ga i "Den evige fred", bygget på 6 punkter, anvisning

på hvordan statene kunne nå fram til en varig og verdensomfattende fred ved å opprette overenskomster og rettsregler grunnet på holdbare etiske kriterier. Klas Pontus Aroldsons bok "Lov – ikke krig mellom folkene", utkom i 1890. Han fulgte opp med "Seklernas hopp – en bok om Världfreden" i 1901. Boka har over 800 sider.

Kvinnene kom sterkt inn i litteraturen om fredssaken. Den østerrikske fredsaktivist Bertha von Suttner utga i 1889 i romanform "Ned med Våbnene". Olaf Norlis forlag utga boka på norsk i 1891. Forfatterne på kvinnesiden i Norge kombinerte kvinnesaksarbeid og fredsarbeid. Det var tilfelle med Anna Bugge Wicksell, som skrev bøkene "Fredsrørelsen" i 1893 og "Fredsrørelsen på 90-tallet" i 1901. Hun arbeidet for alminnelig stemmerett for kvinner. Etter giftermål med den svenske sosialøkonomen Knut Wicksell og flytting til Sverige, var hun med i svenske kvinners kamp for stemmerett. De fremste i skrift og tale om fred og krig deltok på fredskongresser i europeisk sammenheng og på de nordiske fredsstevner. Bjørnstjerne Bjørnson var fredsvenn, mer som taler enn som skribent. Rundt i de nordiske land talte han for fredens idé. På et fredsmøte i 1892 på Himmelbjerget i Danmark samlet han 15.000 tilhørere.

Bertha von Suttner hadde i 1873 post som sekretær for Alfred Nobel, som da bodde i Paris. I motsetning til faren Immanuel Nobel, som drev våpenfabrikasjon for avhendelse til krigføring, var Alfred Nobel oppfinner og fabrikant av sprengstoff, krutt og dynamitt, for bruk som lette i det tekniske framskritt. Den varige forbindelsen mellom Bertha von Suttner og Nobel, gjorde at han i sine siste leveår hadde nær kontakt med fredsbevegelsen. Boka "Ned med Våbnene" hadde gjort inntrykk på ham. Under fredskongressen i Bern i 1892, sa han til Bertha von Suttner, at dersom han kunne bli overbevist om at bestrebelsene til freds-

bevegelsen kunne føre til noe, så ville han støtte den.

Historikeren Halvdan Koht har i sin bok "Fredstanken i Noregs sogo", som han ga ut på Det norske Samlaget i 1906, utførlig omtalt bøker omhandlende fredsbevegelsen til da. Om kontakten mellom Bertha von Suttner og Alfred Nobel har flere norske forfattere skrevet bøker. Først ute var Ursula Jordfald med "Bertha von Suttner og Nobels fredspris" i 1962.

Norge fikk utdelingen av Nobels fredspris
Alfred Nobel døde 10. desember 1896. Hans testamente viste at han hadde bestemt at det meste av hans store formue skulle anvendes til et fond, hvis renter skulle utdeles "som prisbelønning til dem som i det forløpne år har gjort menneskeheten den største nytte". Rentene skulle deles i fem like store deler – til prisene for den som har gjort den viktigste oppdagelse eller oppfinnelse innenfor henholdsvis 1) fysikk, 2) kjemi, 3) fysiologi eller medisin, eller 4) "som innenfor litteraturen har produsert det mest utmerkede i idealistisk retning", eller 5) "som har virket mest eller best for brorskap mellom nasjonene og avskaffelse eller forminskelse av stående hæere og istandbringelse og utbredelse av fredskongresser."

Testator tillå akademiske institusjoner i Stockholm utdelingen av prisene i fysikk, kjemi, medisin og litteratur. Fredsprisutdelingen tillå han en komité på fem medlemmer som velges av Norges Storting. Det er spekulert meget omkring hvorfor nobel gikk til Norge og Stortinget med fredsprisen, framfor å finne utdeler av den i Sverige. Som litterært interessert og vel orientert om fredsbevegelsen og striden i unionen, så Nobel rimeligvis at Stortinget hadde vist en særs politisk modenhet i forhold til fredssaken. Fordelingen av oppdragene med prisene kan også vise at han ønsket at det spente forholdet mellom Sverige og Norge måtte få en god utgang, uaktet om de to land valgte å skille lag eller forbli sammen i unionen.

Stortinget påtok seg oppdraget straks ved mottakelsen av anmodningen 26. april

1897. Til medlemmer av den første Nobelkomitéen ble valgt dikterhøvdningen Bjørnstjerne Bjørnson, riksadvokat Bernhard Gets, tollskriver Johan T. Lund, skolestyrer, og senere i 6 års perioden utenriksminister, Jørgen Løvland, og skolemannen, tidligere og senere statsminister Johannes Steen. Da Bernhard Gets døde i 1901 ble rektor Hans j. Horst medlem.

Til 10. desember 1901 var alt i orden til den første utdeling av Nobelprisene. Fredsprisen ble delt og utdelt til Henri Dunant (Sveits), stifteren av Internasjonale Røde Kors, og Fredric Passy, som hadde fått istand den første franske fredsförening i 1867 og var stifter av "Den Interparlamentariske Union" i 1888.

Tilspisset omkring 1900

Forhandlingene om konsulentsaken førte ikke fram, Under Johannes Steens venstre-regjering 1898-1902 ble det gitt store bevilgninger til opprustning. Forsvarsminister fra 1900 oberst Georg Stang kunne sette i gang med anlegg av grensefestninger. På Østre Romerike ble Urskog fort bygget på Dingsrudhøyden i årene 1901-05. I 1902 fortsatte Venstre i regjeringsposisjon med Otto Blehr. Den rene venstre-regjering gikk av 22. oktober 1903, og en høyre/venstre-koalisjon med Georg Francis Hagerup tok over. Kongen hadde 18. januar 1902 overdratt til en svensk/norsk komité å drøfte spørsmålet om oppløsning av det felles konsulatvesen. Hagerups forslag til likelydende lover forelå i mai 1904, og var utarbeidet i samsvar med foreløpig overenskomst av mars 1903, da utenriksminister Alfred Lagerheim var fremste medlem av komitéen fra svensk side. Etter Lagerheims avskjed, som følge av reaksjon fra svenske høyrekrefter, tok statsminister Erik Gustaf Boström hånd om forhandlingene, og i motstykket av november 1904 til det norske forslaget var det lagt inn en rekke krav i strid med den trufne avtale. I sitt svar av 26. november 1904, uttalte den norske statsminister, dr. juris Hagerup, om et av disse krav, at det

ville "etter alminnelige stats- og folkerettslige prinsipper påtrykke Norge et lydrikestempel."

1905 – det avgjørende år

Forhandlingene mellom regjeringene ble avbrutt 7. februar 1905. 11. mars gikk regjeringen Hagerup, og ny samlings-regjering, mer venstrepreget med Christian Michelsen som sjef ble dannet. Jørgen Løvland ble leder av den norske statsråd-avdeling i Stockholm. 18. februar hadde Stortinget nedsatt en spesialkomité av alle partier til å forberede videre skritt i konsulatsaken. Komitéen framla innstilling til lov om særskilt konsulat for Norge, som skulle tre i kraft senest 1. april 1906. Komitéens forslag ble enstemmig vedtatt av Stortinget. Løvland formidlet de siste forhandlinger mellom regjeringen og kong Oscar 2. om forslaget. 27. mai nektet kongen sanksjon. Den norske statsråd-avdelingen reiste fra Stockholm, og 7. juni i Stortinget erklærte statsrådene at de fratrådte sine embeter. Stortinget svarte enstemmig med å bemyndige dem til å fortsette regjeringen "i overensstemmelse med Norges Grundlov og gjeldende love med de ændringer som nødvendiggjøres derved at foreningen med Sverige under en konge er opløst som følge af at kongen er ophørt at fungere som norsk konge."

9. juni 1905 ble Norges flagg uten unionsmerke heist samtidig på alle landets festninger og krigsskip.

Vedtaket av 7. juni var en ensidig norsk oppsigelse av unionen, og den vakte overveiende uvilje i svensk opinion. I Stortingets adresse av 19. juni, på grunnlag av uoffisielle norsk-svenske forhandlinger, ble de svenske statsmakter bedt om å medvirke til unionsoppløsningen. Fra svensk side kom det til uttrykk ønske om at det norske folk skulle uttale seg om unionsoppløsningen i en folkeavstemning. Opplegget for en folkeavstemning trengte tid. Alt var klart, så den kunne foregå 13. august. 368.208 stemte for unionsoppløsning mens bare 184 stemte mot. Bare menn kunne stemme, men 244.765 kvinner

skrev sine navn på lister som støttet avgjørelsen.

Karlstad-forhandlingene

Stemningen i Sverige etter det norske framstøtet 7. juni, hadde satt de væpnede styrker i beredskap med grensevaktjeneste, og spenningen ble ikke mindre ved å kunne iaktta samholdet i den norske befolkningen. I august- og septemberdagene ble det grensevaktmobilisering også på norsk side. Vernepliktige fra Vlaker, Aurskog, Høland og Nes har berettet om frammøte på Urskog fort, og marsj videre til grenselinjen i Setskog.

Forhandlingene som ble avgjørende førtes i Karlstad og begynte 31. august. Norske forhandlere var statsminister Christian Michelsen, utenriksminister Jørgen Løvland, stortingspresident Carl Christian Berner og høyesterettsadvokat Benjamin Vogt. Svenske forhandlere var statsminister Christian Lundeberg, utenriksminister Axel Fredrik Clason Wachtmeister, statsråd Hjalmar Hammarskjöld og statsråd Karl Albert Staaff.

Regjeringen Lundeberg hadde akkurat tiltrådt i begynnelsen av august. Johan Ramstedt, som var blant de moderate, hadde vært statsminister et halvt år etter Erik Boströms avgang tidlig i året. Lundeberg og hans kolleger i regjeringen var ikke fremmede for holdningen i den svenske arbeiderklassen under ledelse av Hjalmar Branting. Arbeiderklassen var opptatt av reformer og tok avstand fra krig mot Norge.

Forhandlingene var harde, men gjennombruddet kom 23. september med en fredelig oppløsning av unionen og sikring av varig fred mellom Norge og Sverige. Karlstadforliket opprettet en demilitarisert sone på ca. 3 mil på hver side av grensen, som på norsk side strekker seg fra Halden til Elverum. Blant befestninger som måtte demoleres var Urskog fort. De gamle festningene Fredriksten og Kongsvinger ble det gjort unntak for.

At varig fred mellom Norge og Sverige ble oppnådd, var også gunstig for

Nobels fredspris. Det ligger en særlig appell i den ved at den blir utdelt i en del av verden med fred.

En av de norske forhandlerne i Karlstad, Jørgen Løvland, hadde i 1901 rykket opp til formann i Nobelkomitéen, og i 1904 ble han også formann i det vitenskapelige Nobelinstitut, som ble stiftet da. Løvland var også den som 15. juni ble satt til oppgaven med å organisere det nye norske utenriksdepartement som det uavhengige Norges første utenriksminister.

Dansk prins ble Norges nye konge

Kong Oscar 2. sa 13. oktober 1905 fra seg retten til den norske kronen. Han ble tilbudt at en av hans sønner kunne få ta over som norsk konge, men han reflekterte ikke positivt til det.

Tidlig etter 7. juni hadde den norske regjeringen ved sendemann Fritz Wedel Jarlsberg innledet samtaler med prins Carl av Danmark. Kontakten førte til at han ved den tid unionsoppløsningen kom i orden, var villig til å bli Norges konge. Imidlertid var det like etter Karlstadoverenskomsten fra partier på venstresiden framsatt forslag om at Stortinget måtte ta stilling til spørsmålet om kongedømme eller republikk.

Prins Carl ønsket avklaring om dette, så 12. – 13. november ble det holdt folkeavstemning om statsform. 259.563 stemte for kongedømme, 69.264 stemte for republikk. Den 18. november valgte Stortinget enstemmig prins Carl til Norges konge. Prinsen tok mot valget og kom til Norge 25. november som Haakon 7. Han var gift med engelske prinsesse Maud. Sønnen Alexander fikk i Norge framtidig navn Olav. Kong Haakon avla forfatningseden i Stortinget 27. november 1905.

Odd Skullerud

Selv om karakteren på denne artikkelen er av mer nasjonal enn lokalhistorisk karakter, synes vi det flott på denne måten å kunne presentere for våre medlemmer noen viktige "knagger" å feste begivenhetene i 1905 til. Kalenderbildet for november viser også kong Haakon som avlegger forfatningseden.

Je ville itte bli gardkjærring!

I 2005 er det hundre år siden Norge brøt ut av unionen med Sverige. Gjennom en rekke arrangementer over hele landet vil dette jubiléet bli markert. Historielaget planlegger en markering på Blaker Skanse 7. juni. Her i Sørums-Speilet vil vi markere 100-års-jubiléet ved å presentere noen intervjuer med folk i Sørums som har levd gjennom de fleste av disse hundre åra.

I Duevegen på Frogner bor det mange som er godt opp i åra, men bare ei som er over 100. Jeg måtte ha hjelp av postbudet til å vise meg vegen direkte til Torborg Olstad. Jeg hadde ringt og spurt to timer før om det var i orden at jeg kom og gjorde et intervju med henne i forbindelse med at hun hadde passert en tresifret alder. Og det var greit med en gang. Hu visste ikke om hu hadde så mye å fortelle, men det var bare å komma.

Det står en gåstol i stua, men jeg blir møtt i inngangsdøra av ei slank dame som rekker meg handa til velkomst, og insisterer på at jeg kan beholde skoa på. Hun har tatt fram bildene fra 100-års-feiringen med ordfører Hans Marius Johnsen og venner og slektninger. Her ligger også den offisielle hilsenen fra kong Harald som alle 100-åringene mottar. La oss like godt begynne med begynnelsen.

- Jeg er født i Drangedal i Telemark 29. april 1904. Far var lærer. Han kom fra Vik i Sogn. Han hadde vært lærer i Hallingdal et år før han kom til Drangedal, og etter at at han hadde gått lærerskolen på Hamar. Året etter flytta vi til Ullensaker. Far ble lærer på Mogrenda skole. Det ble bygd mange skoler samtidig da i Ullensaker; på Åreppen, Jessheim, Kløfta og Algarheim, og jeg tror de var like alle samma. Vi bodde først i nærheten av Dal, i Mogrenda.

- Fire lærerinner hadde jeg på folkeskolen, dom skifte så fort den gangen. Den eine døde visst ta torevær. Mor var forresten så redd for torevær. Vi bodde i annen etasje, og ble sendt ned i trappa når det var torevær. Hu mor var redd for at vi itte skulle komma ut, vel. Dersom vi sov, måtte vi kle på oss og sette oss der i gangen. Sant å si var jeg redd for torevær i lang tid etterpå. Men når

jeg blei voksen, så lot jeg meg ikke merke med torevær.

- Det var langt å gå for mange gjennom skogen til skolen. Og det gikk ikke an å gå aleine. Jeg hadde en mann etter meg en gang også, og gikk alt det jeg var kar om. Jeg skulle ta en beinveg gjennom skogen, men der lå det ei orrhøne som jeg flaug på. Nå hører'n vel skriket og kommer etter, tenkte jeg. Men det skjedde ingen ting. Jeg hadde fått beskjed om ikke å gå så langt, da, men skal en få leike med andre unger, måtte en gå et stykke der vi bodde.

- Og hva skjedde når du var ferdig med folkeskolen, da?

- Da gikk je et par kurs. Da jeg var elleve år hadde vi flytte til Gisvoll skole i nærheten av Jessheim. Nå heter det Hovin skole. Og om sommeren jobba jeg på nabogården der med luking. Jeg ble konfirmert i Hovin kjerke. Og så var je barnepike noen år i Oslo. Men jeg ville bli meierske, og fikk plass på Hovin meieri. Vi lagde smør og pultost. På Nannestad lagde dom goudaost. Så gikk jeg et kurs på Bjerkeli i Solør. Og så tok jeg en post på Flisa meieri. Jeg måtte ha mer praksis for å komme inn på meieriskolen på Stange. Endelig, i 1925, kom jeg inn.

- Du kjente ikke ei dame der på den tida som het Olga Sandnes?

- Jo, det var lærerinna mi, overmeierska, det! Kjente De henne?

- Ja, det var tanta mi, det.

- Hu bodde på Rånåsfoss.

- Ja, jeg bor i det huset hu bygde i 1940 nå, jeg.

- Nei, jasså! Åssen er det med søstre hennes, da?

- De er nok døde begge to – og det er Olga også. Det er ikke mange som lever til dom er mer enn 100 år, veit du.

Meieriutdanning på Stange

Etter at vi hadde utvekslet noen minner om søstre Sandnes, var isen brutt. Hun hadde nok rimeligvis vært litt skeptisk til denne mannen fra historielaget som sa han kom for å intervju henne i starten. Når det nå viste seg at jeg var nevøen til hennes gamle lærer,

Norges første kvinnelige meieribestyrer, var jeg godtatt. Og hun fortalte lett og ledig om mange ulike episoder i sitt lange liv.

- Olga Sandnes var grei og ordna opp for oss. Det var en gang vi var på møte på Håndverkeren i Oslo, det var enda kylling vi skulle spise, men vi som satt på den ene sida av bordet fikk itte no'. Da ordna hu Olga opp i det. Hu hadde oversikt over alt. En annen gang på Stange var a veldig uheldig. Hu skulle vaske håret og hadde tatt varmt vann nede i meieriet. Hu skulle vel plukke opp noe, og så fikk a hele det varme vannet i huet, og måtte til dokteren med brannså.

- Etter at Olga Sandnes hadde slutta på Stange, ble a lærer på husmorskolen på Stabekk, og da hu slutta der, overtok jeg den posten på Stabekk. Men du vet, det å laga ost der var håpløst, for dom hadde jo ingen ting å lagre osten i. Jo, forresten, dom hadde et rom i kjelleren, men det gikk jo ikke an å sette osten i vinduene der, for da stjal dem dom jo! I Solør hadde jeg lært meg å sette opp vinduene for å hindre at det kom mugg på mysosten. Men det var umulig på Stabekk.

- Jeg gikk halvannet år på Stange. Det var var ei lita tynn jente fra Tynset og jeg, som var lang og tynn. Resten av jentene var store og kraftige. Og dom kunne itte skjønne at vi kunne jobbe med ost, for dom kasta osten så langt på Stange. Vi var ikke vant til det, for vi hadde hatt hjelp av mannfolk til å håndtere osten. Vi var vant til å ha osten på hyller som vi vaska godt med saltvann. Der kunne vi snu osten med begge beina trygt planta i bakken. Vi stod ikke på et bein og kaste osten omkring, som dom gjorde på Stange.

- Jeg var en gang uheldig jeg og. En dag hadde jeg så mye å gjøra. Jeg kokte ost, og så kom maskinisten opp fra fyren, og det blei for varmt. Så fekk jeg kokende ostemyse over det eine beinet. Det gjorde veldig vondt! Jeg hadde på kaldt vann og hadde på salt på beinet. Men jeg måtte jo gjøre meg ferdig. Jeg var jo våt over det hele og lukta riktig ille. Når jeg var ferdig, gikk jeg på rommet og deretter ned for å bade meg og skifte til reint tøy. Dagen etter satte

jeg beinet i noen vide sko. Det gjorde vondt, men på skolen måtte jeg jo gå. Om ettermiddagen spurte jeg noen av de andre om de ikke kunne gå på apoteket for meg og kjøpe noe eggegreier til å smøre på brannsåret på beinet. Og det gjorde dom. Der saltet hadde liggi lå skinnet fint innåt, men ellers hadde huden blåst seg opp. Men det hjalp med den smørninga.

Hun forteller om en hending St.Hansaften på Stange da en mann skulle vise seg og svømte langt ut i Mjøsa med beksømstøvler på. Så fikk han problemer og gikk under, men ingen av de andre ungdommene kunne svømme, så de måtte stå og se på at han drukna.

– Hadde'n enda tatt av seg de fæle besømstøvla før han gikk uti!

Meierske og gardkjærring

- Hva gjorde du når du var ferdig med meieriskolen på Stange?

- Først tok jeg handelsskolen på Jessheim, med eksamen på Eidsvoll. Vi gikk på eftan. Og enda var det noen som kom seinere på kvelden. Så fekk jeg post i Solør for ei venninne som heller ville studere sang. Sjøl hadde jeg fått en post i Rygge, som jeg overlot til ei venninne fra Ullensaker, Hjørdis Bjerkholt, som ikke hadde fått post. I Solør solgte vi mjølk. Og jeg måtte skylle spanna før bøndene henta dem igjen om kvelden. Seinere var jeg ni år i Gjerdrum meieri, til 1. september 1939.

- Men da er du blitt 35 år, har du ikke truffet en mann?

- Jo, jeg traffte vel flere. Men jeg gifta meg i 1937 med Reidar Olstad. Jeg var helt klar på at jeg ikke ville bli bondekone. Reidar var fra gard, men han var ikke odelsgutt, og drev som lastebilsjåfør, så jeg trodde jeg var trygg, men trur du ikke at han fikk låne penger av ei tante og kjøpte Melnes gard på Enebakkneset i 1939, så jeg endte opp som bondekone likevel. Jeg visste at det ikke gikk. Je er ta det slaget som er redd en katt.

- Så kom krigen, og jeg fikk så vondt i det eine beinet. Jeg måtte ha fotpleie, og drog til Oslo med buss til Lillestrøm og toget derfra. Først gikk jeg til ei friserdama på Eger-

torvet. Etter hvert begynte jeg å gå til ei sykepleierske på Rikshospitalet med beina.
- Når jeg var borte hadde vi ei gammel kjerring som passa unga. Hu klaga fært på at når guttongen, Per Gunnar, hadde vært ute og lekt på gårdsplassen, var'n så møkkete at han måtte byttes på, og nå hadda a ikke flere reine klær å ha på'n. Det resulterte i at både vi og nabogarden fikk lagt grus på veggen og gårdsplassen. Og det var takket være den gamle dama som tørte å ta det opp. Det nytte jo itte å si fra for andre folk.

- Den første vinteren på Melnes fikk mann min hjelp av bror sin i skogen. Og det gikk ikke bedre enn at et tre falt på'n, og han fikk ødelagt det eine beinet sitt. Dette var like før han skulle innkalles i militærtjeneste. Dokteren sa han bare fikk sitta rolig i åtte dager, så ville det gå over av seg seg sjøl, og det gjorde'n. Han ble innkalt til militæret bare noen få dager før krigen begynte. Han kom og besøkte oss i uniform, og fortalte hva offiserene hadde fortalt dem: At når krigen i Finland var slutt, ville den bryte ut her hos oss. Og slik gikk det jo. Rekruttene hadde tigd om å få bruke skikkelig kuler og krutt, ikke bare papir og løsamunisjon. Dem tilbød seg til og med å kjøpe det sjølve, bare for å lære å bruke det.

Den dagen krigen kom, skulle dom reise til Kristiansand, men når dom kom dit, fekk dom itte lov til å ta ut våpen og ammunisjon. Dom skulle gå to og to i gatene, og spørre folk dem møtte om hvordan situasjonen var. Fikk dom se tyske soldater, måtte dom gjømme seg.

Han var med helt til krigen var slutt, og traff også på engelske soldater. Men dom hadde itte klær å ha på kroppen dom, sa'n. Og heller itte ordentlige skor. En av engelskmenna kom til søstera mi i Engerdal, for hu kunne engelsk. Han hadde nesten fryse i hjel. Og hu gav han klea til mann sin før han ble hjulpet over til Sverige.

- Vi hadde en ganske stor låve på Melnes, og de tyske flya 9. april gikk så lavt over området at det så nesten ut som om de sneia låvetaket. Ellers var kanskje den mest dramatiske episoden under krigen kjæresteparet som drukna da de skulle gå

over isen på Øyeren. Dom hadde gått utenom veggen som var staka opp av Ringsta'n. Har du hørt noe så ille? Dom fant heldigvis sparkstøttingen og fekk dom opp. Og så ble det begravelse med to forskjellige prester.

- Det var et år det var så tidlig vinter at en måtte sope ta snøen når en skulle ha inn kornet om høsten. Og så var det rått vær. En måtte forsøke å tørke opp kornet, men det ble fort mugge. Og så kom rottene der dom itte skulle vera. Det var tåke, og en kunne bare kjøre et par timer etter klokka tre om eftan. Du verdens tid så mye elendighet det var.

Til Solhøy i Blaker

- Hvor lenge bodde dere på Melnes?
- I ni år. i 1948 fløtte vi som forpaktere til Skulerud i Sørums. Etter tre år der fløtte vi til Mork i Blaker og ble forpaktere der, den Mork-garden som militær-folka hadde. Der var vi også i tre år. Da kjøpte vi et hus som var ledig, Solhøy. Det var en fra Borre i Østfold som hadde leid det ut ei stønn, og vi kjøpte det av han. Det ligger like ved veggen til Killingmo og Kville. Det er ikke kjeller under hele huset, men det var et solid hus. Der bodde jeg helt til jeg kom hit til Frogner i 1998.

- Hva drev mannen din med når dere bodde på Solhøy, da?

- Først dreiv'n hos Thorshaug, et maskinfirma i Oslo. Broren hans drev med biler i Oslo, og han begynte å kjøre litt for ham. Så fikk han drosjebil sjøl, og kjørte drosje innafor. Han kjørte drosje til i 1979, og hadde flere gutter til å kjøre for seg. Han var mye sjuk på slutten, og døde i 1985. Jeg har vært mange ganger på sjukehus sjøl også, forresten. Jeg har tatt to operasjoner for vannlekkasje. Den ene gangen lå jeg under krigen på det katolske sjukehuset i Oslo. Vi lå fire på rommet. En dag kom det noen kraftige smell fra Grønland, og sjukepleierskene kom for å evakuere oss. Dom hadde tatt alle de sjuke menneskene og bært dem over gata til en kjeller der.

- Dere har hatt to barn. Kan du si litt om dem?

- Dattera vår het Bjørg. Hu var sjukepleierske. Jeg hadde ei tante i Amerika, og hu reiste dit for å ta utdanning. Bjørg døde av kreft før hu var femti år. Hu har to jenter. Sønn vår heter Per Gunnar, og han har to jenter og en gutt, fem barnebarn i alt. Det er bare gutten som har unger. Jentene har gifte seg to ganger, men det hjelper itte. Dom har venta for lenge. Det er vel Per Gunnar som er skyld i at jeg bor her, for han bodde på Lindeberg, men nå har dom fløtt til Lillestrøm. Dom solgte jo firmaet, først til Sverige og seinere til Danmark. Jeg syns det er fælt jeg, at alt skal selges til utlandet. Det kan jo ikke bli arbeidsplasser att her hjemme da!

- Men hvordan er det med det du har lært deg, har du ikke praktisert som meierske siden du slutta på Gjerdrum meieri i 1939?
- Jeg prøvde å ta en sommerjobb på Vinstra meieri i 1956. Da var unga ferdig med middelskolen begge to. Det skulle bare være i 8 dager, heldigvis. Men for meg, som er vant til flatbygdene på Østlandet å komme opp til skauen i Gudbrandsdalen. Jeg vantrides noe veldig. Jeg skulle ta meg av smøret. Annenhver dag kjøpte dom mjelka på setra, og det ble en litt annen og litt bedre smak av det. Jeg satt oppe til klokka to om natta for å få riktig temperatur til å få det surt nok til dagen etter. De andre ungdommene som var der holdt jo leven hele natta. Så jeg var glad for at det ble med de åtte dagene.

- Hva syns du har vært de største forandringene gjennom de hundre åra du har levd?

- Det har blitt veldig mye fly. Jeg har stått på Gardermoen og sett på flya siden jeg var lita jente. Ja, og så all den trafikken med biler, da. Før var det sjelden å se en bil. Jeg trur ikke jeg så noen bil før je så kong Haakon kjøre bil til Eidsvold i 1914. Da stod vi med norske flagget og stengte den ene veien langs ruta. Mathisen på Eidsvold verk kom enkom til skolen vår og forklarte hvor vi skulle stå når kongen kjørte fordi. Kong Haakon kjørte bilen sjøl, mens dronning Maud og kronprins Olav satt i baksetet. Da syns jeg kong Haakon var veldig stor mann, når han satt og kjørte

bilen. Roald Amundsen er vel ellers den som har vært den flinkeste mann i Norge i min tid.

Seinere ble det mye bilkjøring på Torborg. Hun forteller opprømt om en Mercedes Reidar brukte som privatbil etter at den hadde gått som drosje ei tid. Med denne bilen dro de på ferietur til Finnmark og sørover igjen gjennom Sverige. I Nord-Sverige husker Torborg at det var så fælt med mygg at alle måtte kle på seg alle de klea en hadde, lusekofter og alt.

- Du verden hvor mye fine vann det er i Sverige. Men i Sverige var det oljegrus på vegen, og det likte visst ikke Mercedesen, for alle biler kjørte forbi. Det lukta fært diesel i bilen, så til slutt ble den solgt.

Klarer seg sjøl på Frogner

- Du har ikke fortalt så mye om alle de åra du bodde på Solhøy. Skjedde det ikke noe særlig der, da?

- Vi fikk jo ny veg! Da gikk det fort å komma til Fetsund. Det var jo fint at mann min kom så tidlig hematt.

- Om våren var det oversvømmelse så en ikke kunne kjøre vegen til Kville. En måtte kjøre om Harkerud for å komma fram. En gang kom det en bil og bråbremse i bakken. Da var vannet over brua til og med, og hele vegen til Kville stod under vann. En annen gang kom det en stor fullasta lastebil som skulle til teglverket på Haga. Når det gjekk fullt i begge røra, smallt det til. Sånt hendte flere gonger.

- Du bodde jo der mens Tertitten gikk også?

- Ja, og det gikk jo så seint! En hørte det drog seg langsomt opp mot Killingmo. En gang sa mann min; veldig så tungt lass dom må ha i dag, da. Men det var kanskje i forbindelse med at det var så dårlig vær?

- Hvordan trives du her på Frogner?

- Jo, her trives jeg bra.

- Lager du maten din sjøl?

- Ja det gjør jeg. En kan jo ta det lett vint en dag. Koker en poteter, så kan de kokes opp att en annen dag.

- Da har vi vel prata gjennom det meste?

- Du kan da itte skrive ned alt. Je har prata

litt for mye. Og vi skulle vel drekki kaffi. Det har jeg glømt.

- Je grudde meg veldig for å bli 100 år. Sant å si trudde jeg bare en skulle feire de hundreåringa som var noe, jeg. Dom som har gjort noe stort for landet, mener jeg. Sitter i kommunen og slikt. Ordfører Johnsen hadde mye å si på dagen min.

- Gamleordfører'n, høyremann Rundgren var også god til å prate. En gang holdt'n foredrag i pensjonistforeningen om alt det en ordfører måtte gjøre. Det første som skjer er at dom skriver tel oss fra sjukehuset og forteller at det er kommet en unge til verda, sa'n. Først skal'n døpes og skrives inn. Så må vi regne ut når'n skal byne på skolen, og når'n skal konfirmeres. Og så skal dom ha framhaldsskole og arbe etterpå. Og så gifter dem seg og skal ha hus å bo i. Og så blir dom kleine, og så går dom bort. Det er jo mye pappir, og som ordfører måtte han ha oversikt over alt. Ja, han høyremann var en glimrende taler. Alt skulle gå gjennom ordfører'n, sa'n.

- Vi måtte ha eksamen vi, når vi slutta på skolen, sa je til Johnsen.

Møblene i leiligheten er store og tunge, bærer preg av solid velstand. Hundreåringen sjøl sitter velkledd i stolen i blå kjole. På veggen over sittegruppa vi sitter i er det et stort landskapsmaleri av en fjellgard med grønn skog omkring, og jeg spør om hun har hatt det lenge.

- Når mann min kjøpte gård, hadde jeg en elektrisk regnemaskin. Og så var jeg forsikra som meierske. Og betalte forsikring i mange år. Jeg tok en forsikring på 10.000. Så skulle jeg betale resten av den regnemaskinen. Ta regnemaskin du, sa forhandler'n, du har alt betalt den. Så solgte jeg regnemaskin, jeg. Jeg tror jeg fikk 600 kroner for den. Og da reiste jeg til byen og kjøpte dette maleriet, i 1939, for de penga. Dette har jeg hatt med meg samma hvor jeg har bodd sea. Han som malte det, T. A. Ladde, kjørte toget til Bergen fra Oslo etter krigen. Oppe i dalane skulle han gå et ærend, og da datt'n ut av toget og omkom. St.Hans-kveld i Eggedal, heter bildet.

Intervjuer: Svein Sandnes

Allsidig markering i Sørums

Den kommunale komitéen for markering av 1905-jubiléet har holdt på et par år allerede for å få programmet på plass. Her er noen smakebiter:

Allerede før året har startet, har historielaget utgitt boka om Blaker Skanse, som ble bygget som forsvar mot svenskene i 1683, og forsvarte Blakersund i 1718.

28. januar arrangeres det krimball på Blaker Skanse i tilknytning til Sørums-Festivalen der handlingen er lagt til 1905, da det visstnok skulle ha skjedd et mord der.

30. januar åpnes det en utstilling av bilder og gjenstander knyttet til Blaker Skanse i tilknytning til Sørums-Festivalen. Samtidig arrangeres det markedsdag på Skansen.

17. februar er det årsmøte i historielaget på Festiviteten på Sørumsand der temaet er svenskeinnvandring til Romerike. Kari Amundsen og Kirsten Linde fra Akershus fylkesmuseum kommer for å orientere om svenskeprosjektet.

29. april arrangerer historielaget åpent møte på Valstad Café om unionstida med Sverige. Foredragsholder er ennå ikke fastsatt.

5. til 8. mai arrangerer Foreningen Norden i Sørums nordiske dager med gjester fra hele Norden. Blaker Idrettslag arrangerer i den forbindelse nordiske idrettsleker for ungdom.

4.-5. juni arrangerer Sørums kirkekontor seminar med svensk deltakelse om forholdet mellom kirke og stat. I Sverige har kirke og stat formelt skilt lag, og erfaringene med dette vil bli drøftet på seminaret.

7. juni arrangerer historielaget åpent møte om unionsoppløsningen på Blaker Skanse. Programmet er ennå ikke fastsatt.

Samtidig åpnes en utstilling med elevarbeider gjennom tidene fra Statens husflidsskole/Lærerhøgskolen/Avdeling for produktdesign på Blaker Skanse.

11. juni er det svensk-norsk dansefestival på Motangen i Blaker.

23.-26. juni settes "Skansespillet" av Haakon Qviller for andre gang opp på Blaker Skanse.

Svein Sandnes

Gardshistorie for Sørli

Vi bruker fremdeles betegnelsen Lis-garda, spesielt om Sørli og Merli. Det er ingen tvil om at opprinnelsen var en gard, Li (gamalnorsk Hlid). Denne Li-garden må ganske tidlig ha blitt delt i tre bruk: Sørli (altså Søndre Li), Merli (Midtre Li) og Nordli (nordre Li). Navnet Li ble senere hengende ved den søndre garden, altså Sørli.

Men allerede i 1323 er nevnt formen Sudrlid i Sudreim sogn i Skaun (Sørum). Denne formen er brukt i et pantebrev angående Hovedøy klostets gods. I et dokument fra 1529 er brukt formen Liidh. Ellers finner vi formen Liigaard (1685), og nå er det helt sikkert at Li ble brukt om Sørli. Sørli var udelt til i 1740-årene, da garden ble delt i to. Senere fortsatte delingen, og av matrikkelen fra 1903 kan vi se at det iallfall var 13 selvstendige bruk, men noen av disse var naturligvis små. (Se ellers brukerhistorien).

Under Sørli finner vi også et underbruk, Gjedderud. Navnet er kjent i dag, og denne garden lå ved Rømua. Gjedderud var på 11 øyresbol (se kapitlet om skyld). Gjedderud var nok en av de mange gardene som ble lagt ned i annen halvpart av 1300-årene, dvs. etter Svartedauden 1349/50. I 1706 ble det en retts sak om eiendomsretten til Gjedderud. Se under eierhistorien om denne saken.

Det var kvern til Sørli. Den lå ved Kvennstua under Bæreg og var felles kvern for Sørli-gardene og Bæreg. Det er vel derfor Dammen harr fått samme gardsnummer som Sørli (51/2). Denne kverna kalles i 1723 "en ringe bekkekvern" og i 1802 en flomkvern. I 1802 er forresten også nevnt at Sørli har fått skade på enga av det leirfallet som gikk på Løren i 1794.

Forklaring på skyld o.l

Sørli var fullgard i 1577 og sikkert også i gammelnorsk tid (før 1350). En fullgard var en skatteklasse og skulle bety at garden var så stor at bonden trengte hjelp utenom familien for å drive den. De andre skatteklassene var halvgard og ødegard. Den siste betegnelsen ble brukt om garder som ble

liggende øde etter Svartedauden og i flere tilfeller tatt opp igjen senere. En fullgard måtte være på minst 2 markebol, og Sørli var en av de store gardene i Sørum, på 6 markebol, ifølge professor Holmsen. Dette betydde at leilendingen på Sørli hvert år måtte ut med 6 forngilde mark (en pengeenhet) til jordeieren for å drive garden. I markebol ble delt i 16 øyresbol. Til hvert øyresbol svarte en utsæd på ett sold, og en utsæd på ett sold, og størrelsen på soldet kan visstnok settes til 109 liter. (Rudie i Sørum bygdebok).

Flere steder i denne beretningen er brukt betegnelsen skyld. Det dreier seg ikke om skyld i moderne forstand, altså gjeld, men om landskyld. Landskylda var den avgiften en leilending måtte svare til jordeieren for å drive garden. Foran er nevnt at skylda på Sørli var hele 6 markebol, som altså tilsvarte hele 3 fullgarder. I nyere tid ble skylda uttrykt i skippund tunge (og noen ganger også i smør). Et skippund ble delt i 20 lispund. Tunge betyr tungt korn eller malt, og skippundet var i 1600-årene 185 kg, senere 160 kg.

I 1600-årene var skylda på Sørli 2 skippund 5 lispund tunge. Det skulle bety at leilendingen hvert år måtte ut med 415 kg korn eller malt for å drive garden. Vi kan regne med at denne landskylda etter hvert ble gjort om til penger.

Sørli ble selveiergods senest i slutten av 1600-årene da major Urne drev garden og senere Lars (Laurits) Gulbrandsen Henni som fikk skjøte av major Urnes' arvinger i 1695. Likevel beholdt garden sin landskyld (2 skp. 5 lispund tunge) som nå ikke sa noe om leilendingsavgift. Årsaken var at skylda uttrykte verdien av garden. Dette var viktig, for i mange tilfeller ble skylda brukt som beregningsgrunnlag for skatter og avgifter. Vi kan nevne at så sent som i mellomkrigstiden ble vedlikeholdet av grendeveier pålangt bøndene etter landskylda.

I 1830-årene fikk vi nye skyldbetegnelser til avløsning av skippund og

lispund. Nå ble skylda uttrykt i daler, ort og skilling, som ikke hadde noe med de aktuelle pengeenhetene å gjøre. I matrikkelen fra 1830-årene fikk også hvert bruk, egentlig en del av den opprinnelige garden, sitt løpenummer. Matrikkelen fra 1838 gir Sørli 3 løpenummer, 95, 96 og 97, og hvert av disse løpenummerne ble igjen delt med bokstaver. Denne matrikkelen inneholder løpenummer 95 a, b, c, d, løpenummer 96 a, b, c og løpenummer 97 a, b, c, d, e. Men 4 av disse løpenummerne var skogeieendommer. Det var altså 8 gardsbruk i 1838.

I 1886 fikk vi betegnelsene mark og øre, som vi fremdeles har, og nå fikk vi også gards- og bruksnummer. I dag betyr skylda ingenting, men en gang var den altså viktig som beregningsgrunnlag for skatter og avgifter.

Eiere av Sørli

I en moderne gardshistorie skiller vi mellom eiere og brukere. Årsaken er at i flere hundre år var eier og bruker to forskjellige personer eller institusjoner. Opprinnelig var nok Sørli selveiergard, men ble leilendingsgard i middelalderen. Professor Andreas Holmsen har skrevet eierhistorien for alle gardene i Sørum, og det som står her, følger i det vesentligste hans manuskript.

I 1323 ble 5 markebol og 3 øyresbol (om markebol og øyresbol, se kapitlet om skyld) i Sudrlid i Sudreim sogn i Skaun (Sørum) gitt til Hovedøy kloster. Klosteret hadde også et pantebrev på 5 øyresbol i Sudrlid som var datert i kong Håkons 15. regjeringsår, dvs. enten 1313/14 eller 1369/70. Denne alternative dateringen kommer av at det ikke går fram om det dreier seg om Håkon 5. eller Håkon 6. Holmsen mener at disse 5 øyresbolene må utgjøre resten av garden som klosteret hadde sikret seg. Hovedøygodsset kom straks før reformasjonen (1536) under kongen.

I matrikkelen av 1647 står "Cronen" som eier av 2 ¼ skippund tunge i Sørli. Etter 1660 solgte kongen en god del jorde-gods for å dekke krigsgjeld. Eierskiftet for Sørli kjenner vi ikke i detalj, men sann-synligvis

fra 1675 het eieren av Sørli major Johan Urne (se brukerhistorien). Det ble holdt skifte etter major Urne i 1685, og der står det at han eide en mengde jordegods, bl.a. Sørli.

Som verge for major Urnes arvinger solgte assessor Anders Simensen Sørli til Laurits Gulbrandsen Heni fra Gjerdrum, som etter en rettssak med leilendingen Torstein overtok Sørli. Laurits Gulbrandsen ble altså den første selveiende bonden på Sørli i nyere tid.

Gjedderud

Gjedderud var en gard som ble liggende øde etter Svartedauden (1350) og som senere kom under Sørli. Garden var på 11 øyresbol og hørte til presten i Sørum. I 1393 ble imidlertid Gjedderud makeskiftet til Jon Marteinson av Sudrheimsætta. Så fulgte Gjedderud Sudrheimsgodset til 1599 da Gyrvil Fadersdatter Sparre skjøttet garden til kongen sammen med en mengde annet gods. I 1649 kom Gjedderud som det andre Sudrheimsgodset under stattholderen Hannibal Sehested som samme året makeskiftet det til Kristiania katedralskole. Gjedderud fikk dermed en annen eier enn Sørli, og dette skapte vanskeligheter med de 5 lispund som var skylda av Gjedderud.

Så sent som i 1706 ble det en rettssak om eiendomsretten til Gjedderud mellom Laurits (Lars) Gulbrandsen Sørli og en representant for Christiania skole (Katedralskolen). Laurits hevdet at skjøttet han fikk på Sørli i 1695 også omfattet Gjedderud med skyld 5 lsp. tunge. Motparten hevdet det motsatte, nemlig at Gjedderud fremdeles tilhørte Katedralskolen. Resultatet ble at Laurits ble tilpliktet å betale landskyld av Gjedderud for de 10 årene han hadde brukt Sørli. Senere hører vi ikke mere om Gjedderud, som ble en del av Sørli.

Bønder og husmenn på Sørli

Den første brukeren av Sørli vi kjenner navnet på var Kristen. Han nevnes i skattematelistene helt fra 1593 til ca. 1630. Han var en

stor jordeier og eide bl.a. Østanes i Fet og Dingsrud i Aurskog.

Fra var 1635 overtok Ole Eriksen, som var Kristens svigersønn. Vi finner ham igjen i manntallene 1664 og 1666. Ole var 62 år i 1664, og vi får også vite at han hadde en sønn som het Kristoffer som var 16 år i 1664. Den såkalte Land-kommisjonen av 1661 har noen opplysninger om Ole Sørli. Den viser at han kunne så 10 tønner havre og 2 tønner blandkorn, som er en blanding av havre og bygg. 1 tønne var ca. 140 l. Ole betalte tiende av 5 tønner havre, 1 ½ tønne blandkorn og 3 ½ setting "tore-korn". En setting er 1/16 tønne (8-9 l), og torekorn er bygg. Hvis en ganger disse tallene med 10, skulle en få avlingen.

Garden fødte 3 hester, 12 kuer, 4 ungfø og 10 sauer. Det står videre at garden hadde skog til hustømmer og til gardens behov.

Per Otto Asak har samlet en mengde stoff om Sørli, og han har funnet ut at fra ca. 1670 het bonden på Sørli Torstein Olsen. Torstein ble i 1696 dømt til å flytte fra Sørli ettersom Lars Gulbrandsen fra Heni i Gjerdrum hadde fått skjøte på garden og var husvill.

Det må ha vært i Torsteins tid at Johan Urne, født 1622, bodde på Li (Sørli). Hvorledes forholdet var ordnet mellom ham og Torstein, vet vi ikke nøyaktig, men Torstein var nok Urnes leilending.

Det ble holdt skifte etter Johan Urne, som da hadde tittel av major, i 1685, og da får vi en rekke opplysninger om garden. På Sørli var det 5 hester, 1 folunge, 20 kuer, 4 kvier, 1 stut og noen mindre dyr. Husene på garden er nevnt: Nordre stolpebod (stabbur), dagligstue, barnekammer, kjøkken, kammers og rustkammer (til oppbevaring av våpen). Boet eide en mengde jordegods, bl.a. Sørli. Det var nok staselige forhold på Sørli i Urnes tid.

Johan Urne ble major i 1659, og iallfall i 1675 bodde han i Sørum. Han døde i 1682. Hans kone het Vibeke Akeleie, og de hadde 4 barn, 3 gutter og ei jente: Ulrich Friederich, Friederich Christian, Syver og Wibeche. Major Urne ble begravd like ved koret i Sørum kirke.

Det var vanlig den gangen (helt til 1804) at storfolk ble begravd inne i kirken. Men allerede i 1688 er nevnt at gulvet begynte å gi etter der hvor Urne var begravd.

Som sagt vet vi ikke hvorledes major Urne hadde ordnet forholdet til leilendingen Torstein Olsen, men vi vet iallfall at i 1695 skjøtet assessor Anders Simensen, som var verge for majorens arvinger, garden til Lars (Laurits) Gulbrandsen Heni fra Gjerdrum. Men Torstein ville ikke flytte, og året etter ble det en rettssak mellom Torstein og Lars. Torstein ble tilpliktet å flytte fordi Lars, som var eier av Sørli, var husvill.

Lars Gulbrandsen døde 50 år gammel i 1715. Han var gift med Ragnhild Hansdatter. Hun døde 58 år gammel i 1730, og hun og Lars etterlot seg 11 barn: Gulbrand, 17 år i 1715, overtok garden, Johannes, 15, Hans, 12, Hans, 8 (det var ikke uvanlig at to søsken hadde samme navn), Nils, 7, Kjersti, 20 år i 1715, gift med Ole Mellom-Bingen, Dorte, død 33 år gammel i 1728, var gift med Lars Kristensen, Anne, 14 år i 1715, Boel, 13 år, gift senere med Gunder Smedsrud, Lisbet, 6 år i 1715 og Helene (eller Eline), 4 år.

Det ble holdt skifte etter Lars i 1715, og da fødte garden 5 hester, 11 kuer (med bl.a. navnene Dagros, Dronning, Stjerne, Rødsi), 7 kvier, 1 stut samt noen mindre dyr. Av hus er nevnt bryggerhus, nattstue og stue. Nettoformuen var på 288 riksdaler. Det tyder på rommelige kår.

Det ble Lars Gulbrandsens sønn Gulbrand Larsen som overtok Sørli. Gulbrand var født like før 1700, og han var død i 1741 da det ble holdt skifte etter ham. Hans kone het Kari Kristoffersdatter, og de etterlot seg bare en datter, Ragne, eller Ragnhild, født ca. 1735. Hun ble gift med vaktmester (underoffiser) Gulbrand Andersen Onsrud.

Ved skiftet etter Gulbrand i 1741 eide boet hele Sørli med underliggende Gjedderud, taksert til 500 riksdaler. Kari Kristoffersdatter ble gift igjen med

Kristoffer Hovelsen på den andre halvparten av Sørli.

Gulbrands mor, Ragnhild Hansdatter giftet seg igjen med Helge Børgersen Søndre Løren. Han overtok nå Sørli. I dette ekteskapet ble det ingen barn. Det ble holdt skifte etter Ragnhild i 1731, og da var nettoformuen på 120 riksdaler, men i tillegg kom 500 riksdaler for eiendommen som var hele Sørli.

Delingen av Sørli

Det var sannsynligvis i 1740-årene at Sørli ble delt i to bruk. Vanligvis behandler vi de enkelte gardene i den rekkefølgen de har i matrikkelen, altså slik at vi begynner med br.nr. 1 osv. Dette passer dårlig for Sørli. De eldste gardene er de som ligger i svingen mellom Merli og Sørлитеie, og derfor begynner vi med dem.

Den ene halvparten av Sørli beholdt

Helge Børgersen, som altså var gift med Ragnhild Hansdatter. Etter hennes død giftet han seg igjen med Margrete Eriks-datter Monsrud fra Blaker 1714-1772. Av Helge og Margrets barn vet vi om: Hans (overtok eiendommen), Erik, fikk kontrakt på plassen Bakke i 1785, Anne, gift med Magnus Nilsen, kom til Nordre Løren, Berte, gift med Amund Andersen Merli, Ragnhild (Ragne), gift med Kristoffer Nilsen Kvevli i Blaker (hun døde visst i 1773) og til slutt Helene, gift med Hans Kristiansen. De fikk kontrakt på plassen Huken i 1779.

I 1753 fikk Helge skjøte på halve Sørli fra vaktmester Gulbrand Andersen Onsrud på vegne av sin kone Ragnhild Gulbrandsdatter, og samme året ble den formelle delingen av Sørli satt i verk. I panteboka står det at Helge Børgersen og hans nabo Kristoffer har opprettet en delekontrakt for å unngå trette og ”disputt”. Det var egentlig Helges og Margrets sønn, Hans, som skulle ha overtatt denne eiendommen, men det gikk ikke uten problemer.

I panteboka for 1767 står det at det har vært en prosess mellom Margrete og hennes

sønn Hans. De ble nå enige om deling av garden og husene. Dette ble tinglyst som kontrakt og skjøte i 1770. Dermed var denne halvparten av Sørli delt i to for en stund. Hans Helgesen fikk beholde halvparten (ca. 11 lispund tunge) mens Margrete beholdt resten. Hun solgte sin del i 1772 til Matias Smedsrud, kvartermester, som i noen år hadde stått for bruken av garden.

Men to år etter ble han enig med arvingene etter Margrete om å skjøte denne delen tilbake til hennes sønn Hans Helgesen, som demed ble eier av halve Sørli. I følge folketellingen av 1801 skulle han være født i 1735. Hans kone het Berte Larsdatter, og hun var født ca. 1745 og var muligens fra Jødal i Blaker. Hans og Berte fikk mange barn: Margrete, født 1766, gift med Hans Olsen, overtok halvparten av eiendommen (dvs. ¼ av Sørli), se br. nr. 1, Berte, født 1769, gift med Engebret Kristiansen, Kvevli i Blaker, Helge, født 1770, død ung, Randi, født 1773, tvillingene Helene (?) og Siri, født 1774, Lars, født 1777, Anne Marie, født 1779, gift med Berger Olsen Kvevli i Blaker, overtok br. nr. 5, og Helge, født 1782.

G.nr. 51, br.nr.5

Den delen av Sørli som senere fikk br. nr. 5 skjøttet Hans Helgesen i 1806 til sin svigersønn Berger Olsen Kvevli fra Blaker 1774-1832, gift med Anne Marie Hansdatter Sørli 1779-1820. Skjøttet er datert 1806, men Karl Sørli mener at Hans Helgesen overdro garden til sin svigersønn omkring 1780.

Samme år som Hans Helgesen skjøttet garden til sin svigersønn opprettet han en livørekontrakt (vilkårskontrakt) med den nye eieren. Hans og hans kone Berte Larsdatter, innga seg, som det heter, til Berger og hans kone med 600 riksdaler. Til gjengjeld kunne Berger disponere garden med plassen Dammen.

Berger Olsen som noen år bodde på Sørli, solgte eiendommen i 1811 til sin svogers sønn Henrik Kristian Hansen. Denne delen hadde altså en skyld på 11 ¼ lispund tunge, senere forandret til 12 ¼

lispund. Den var således den største av alle Sørli-gardene, men ble ikke skyldsatt før i 1831. Henrik Kristian Hansen kalte seg vanligvis Kristian, og i følge folketellingen av 1865 skulle han være født i 1789. Han døde ca. 1870.

Kristian var gift med Inge Halvorsdatter Mork fra Blaker 1795-1875. Kristian og Inge fikk flere barn. Av de som vokste opp vet vi om Hans, født 1822 eller 1828, gift med Marie Pedersdatter Merli, kom til Merlienga, Berte Maria født 1824, gift med Jakob Hansen Smedsrud, Halvor, født 1826, kom til Sørli-teie, Marte, født 1831, gift med Hans Svendsen Averstad i Ullensaker, og Ole 1838-1916, overtok garden. (Disse opplysningene er vesentlig fra Per Otto Asak.) Kristian Hansen og hans kone Inge Halvorsdatter er i 1865 oppført som boende i Teie.

Kristian Hansens sønn Ole Kristiansen 1838-1916 fikk i 1868 skjøte på denne eiendommen og i 1874 på br.nr. 1, og dermed var disse gardene slått sammen.

G.nr. 51, br. nr. 1.

Husene på denne garden lå litt sør for de andre huseme, omtrent der hvor vilkårsbygningen til Ingrid og Lars Ringvold ligger nå.

Hans Helgesen solgte en del av sin eiendom i 1779 til sin svigersønn Hans Olsen, som visstnok var fra Eid i Blaker, 1767-1837, gift med Margrete Hansdatter Sørli (datter av Hans Helgesen). Hun var født 1766. Av deres barn vet vi om Ole, født 1790, død ung, Marte, født 1792, Ole, født 1794, overtok eiendommen, Henrik Kristian (vanligvis kalt Kristian), overtok br.nr. 5, Berte, Eline, født 1799, Lars, født 1806, gift med Marte Bergersdatter Kvevli, Hans, født 1809 og Anders, født 1812.

Hans Olsen fikk skjøte på en del av Nordre Løren i 1789, og de eldste barna er født på Løren. Det var i Hans Olsens tid på Løren, i 1794, at Lørenfallet gikk, og det var vel derfor han flyttet til Sørli.

I 1832 skjøtet Hans Olsen garden til sin sønn Ole Hansen, født 1794, gift med Mari Gudmundsdatter Imshaug, død 34 år

gammel i 1840. Barn: Hans, født 1826, overtok garden, Ole, født 1829, gift med Kjerstine Larsdatter Nordli-eie, kom til Hammeren, Mari, født 1831, gift med Hans Eriksen Bakke, Maren eller Karen, født 1833, gift med Jakob Hansen Bjørke, Johan 1836-1889, gift 1. gang med Anne Dorte Larsdatter Sørli, gift 2. gang med Marte Larsdatter Ålgård, og 3. gang med Mari Hansdatter Bjørke, kom til Hammeren. Ole og Mari fikk dessuten en sønn som het Anders, født i 1839. Det ser ut til at Ole Hansen flyttet til Imshaug på sine gamle dager.

Den neste eieren av denne garden ble Ole Hansens sønn Hans Olsen, født 1826, gift med Anne Pålsgatter Bæreg, født 1827 på Vestby. Vi vet om følgende barn: Ole, født 1858, kom til Hagan, gift med Maren Lovise Gulbrandsdatter fra Bråten (Bråtua), Johan, født 1860, Maren, født 1862, og Hans, gift med Hilde Bernine Hansdatter fra Aremark.

Hans Olsens enke, Anne Pålsgatter skjøtet denne garden i 1874 til Ole Kristiansen, som også eide br.nr. 5, og dermed var disse to gardene slått sammen.

G.nr. 51, br.nr 1 og 5.

Ole Kristiansen Sørli 1838-1916 slo sammen br.nr. 1 og br.nr. 5. Han var gift med Maren Huseby fra Blaker 1839-1922. De fikk mange barn, men flere av dem døde unge: Karen Alette 1865-1948 ble gift med Sigvart Bæreg, Karl Johan, 1867, død ung, Inga Bolette 1868-1893, Kristian Henrik 1869-1904, Hilda Marie 1870-1899, Karoline Hedvig 1873-1891, Matilde Ovidia 1874-1892, Minda Birgitte, født 1876, gift med Ludvig Vestby, Sørumsand, Anna Josefine, født 1877, gift med brannkonstabel Ole Johansen Hønsen fra Vestigarn, Karl Johan 1880-1975, overtok eiendommen, og Hans 1881-1954.

Ole Kristiansen overdro garden i 1906 til sin sønn Karl Sørli 1880-1975, gift med Helga Imshaug 1885-1953. Barn: Ingrid, overtok garden, og Solveig, født 1921, lærer. Karl Sørli moderniserte i sin tid

hovedbygningen på garden, og han oppførte 30-årene det nåværende fjøset.

I 1953 overdro han Sørli til sin datter og svigersønn Ingrid og Lars Ringvold. Ingrid er født 1916 og Lars Ringvold er født 1912 på Toten. Barn: Birgitte, født 1942, farmasøyt på Årnes, Helga, født 1945, lærer, gift med Nils Berge Sundfør, Kirsten, overtok garden, og Ingunn, født 1952, landskapsarkitekt, gift med Helge Seiertun. Ingrid og Lars Ringvold har oppført vilkårsbygning.

De solgte garden i 1980 til sin datter og svigersønn Kirsten og John Arne Opsahl. Kirsten er født 1947 og John Arne Opsahl i 1949. Barn: Terje, født 1971, Kristin, født 1974, Heidi, adoptivdatter, født 1977, Øystein, født 1984 og John, født 1987. Kirsten og John Arne har brutt opp godt og vel 50 mål av eiendommen og bakkeplanert. Foreløpig drives det med melkeproduksjon. Denne Sørli-garden er nå på 370 mål innmark og ca.600 mål skog.

Thor Hexeberg

Familiedag på Rånåsfoss

I forbindelse med Sørumsfestivalen i år inviterer Akershus Energi til åpen familiedag på Rånåsfoss Kraftstasjon lørdag 29. januar. Dørene åpnes klokka 11.00. Klokka 12.00 framfører skuespilleren Ragnar Dyresen fra Frogner monologen ”Eventyret om Kraftstasjonen på Rånåsfoss” skrevet av Håkon Qviller.

I forestillingen, som hadde premiere under Sørumsfestivalen i fjor, vil vi møte anleggs-slusk og kokkekjerringer, autoritære direktører og framsynte fylkesmenn, fagforeningsfolk og streikeledere, lensmenn og streikebrytere, fattigdom og storslagen luksus, sult og utkastelser, drømmer om velstand og sviende økonomiske nederlag, spekulanter og grunneiere, ingeniører, funksjonærer og omstreifende rallarer – alt i en frodig happening av en enmanns forestilling med musikkledsagelse.

Vi oppfordrer alle historielagets medlemmer til å ta med seg venner og kjente til familiedagen på Rånåsfoss, der en også kan oppleve turbinkomposisjonen ’La Fuerza’ og ’Myggen Moski og mummitroll’.

Oppvekst på Melvold i Frogner i mellomkrigstida

Del 37: Maten vi spiste dyrket vi selv

Maten vi spiste var for den aller største delen avlet hjemme på gården, men enkelte ting måtte naturligvis kjøpes. Av middagsmat ble det ikke kjøpt annet enn fisk. Kjøtt og flesk hadde vi jo selv. I januar var det tida for storsild og ellers i året noe torsk og i blant en liten tønne spekesild. Om sommeren kjøpte vi også en del makrell. Forskjellige slags oster som mysost, nøkkelost, litt gouda og en sjelden gang en fire kilos geitost til gjester og søndagsbruk, måtte jo også kjøpes. I min barndom kjøpte vi også små mysoster på en kilo. De var magre og ganske harde og tørre.

Et par ganger i måneden ble det kjørt smør og det aller meste av det ble som regel solgt. Til daglig bruk ble det brukt margarin. Det første jeg kan huske lå margarinen i et eneste stort stykke i glatt papir i en 12 kilos kasse. Vi hadde også et to liters blikkspann til sirup som vi av og til var på butikken og fyllte. Sirupen var i løs vekt den gang. At vi måtte kjøpe sukker, kaffe, salt og forskjellige slags krydder, sier seg jo selv. Kaffen ble kjøpt ubrent og kom i små sekker. Den var grønn og mor hadde en spesiell gryte til å sette på komfyren for å brenne kaffe. Tvers over gryta var det festet et flatt jern med hull imidten og gjennom det hullet stod det en aksel. I den øvre enden hadde den ei sveiv, og i den enden som stod ned i gryta var det et tverrjern med mange tinner. For at kaffen skulle bli passe brent, måtte det sveives hele tiden under brenningen for å holde bønnene i bevegelse. Ble de liggende for lenge rolig, ville kaffen bli svartbrent og ødelagt. Når mor holdt på med kaffebrenningen sin, luktet det noe ganske forferdelig vondt.

Hvis høsten hadde vært regnfull og vanskelig og hveten ikke var blitt så tørr som den burde være, hendte det nok en sjelden gang at det ble kjøpt en sekk siktet hvetemel til finere bakst. Brødmel brukte vi bestandig av egen avl, men i vanskelige år,

når kornet ikke hadde vært helt tørt, hendte det at det ble ”rårand” i brødet.

Jeg har tidligere nevnt at mor brukte tre slags mel i brøddeigen. Det var først og fremst sammalt hvete, så litt finsiktet rug og til slutt noe byggmel. Det ble bakt brød i en stor steinovn i bryggerhus-kjelleren, ca. 30 stykker, en gang i uka, og mange vil vel synes at det ville være en umulig måte å gjøre det på i dag. Vi tok slett ingen skade av å spise opptil en uke gammelt brød, snarere tvert imot. Det var selvfølgelig stas når vi fikk nybakt brød, og det hadde gjerne noen sprø fine skorper som var nydelige å gnage på for en små-gutt. Brødene var runde og var både holdbare og gode.

Maten gjennom dagen og uka

Jeg skal prøve å fortelle nærmere om hva vi spiste, og kan begynne med en vanlig hverdags sommermorgen. Etter at hestene var hentet hjem fra havna og satt inn på stallen, måtte vi være ferdige til å begynne å spise litt over klokka halv seks. Da fikk vi brød med margarin, hjemmelaget prim og kanskje sirup. Det kunne også være hjemmelaget myk hvit ost med karve eller gressløk til en skål sirup. Om morgenen fikk vi bare kaffe og ikke melk. Vi måtte være ferdige med å spise så vi kunne gå ut presis klokka seks, og det var far nøye på.

Klokka ni var det frokost. Da fikk vi velling av grovt havremel og litt salt, men uten sukker. Vellinga var kokt i vann og vi blandet den opp med skummet melk og spiste brød til. Til frokost hadde vi forskjellige slags pålegg og det kunne også være det samme som om morgenen. Når vi kom inn fra jordet eller ellers, smakte det veldig godt med havrevelling. Hver søndag kveld ble nesten all melka separert. Skummetmelka ble satt i en kjølekum i kjelleren hvor det ble lagt ned is hver søndag ettermiddag. På den måten holdt melka seg ganske bra hele uka. Til pålegg kunne det også være både ost og syltetøy og det kunne være litt fiskerester fra middagen før. Om sommeren hadde vi redikker, og senere, når tomatene som stod i stallveggen var modne, var det veldig godt med

hjemmelaget sursild og løk til. Etter vellinga hendte det også at vi fikk oppstekte poteter med litt flekk. Det kunne også være biter av blodklubb fra middagen dagen i forveien som ble stekt i melk. Det var både god og kraftig mat. Om vinteren kunne det også være både sylte og syltelabber på frokostbordet. Hestepølse, eller stabburpølse, som var hjemmelaget, hadde vi iblant.

Dette er i grove trekk hva som ble servert til frokost av pålegg. Det varierte nok mye, og alt som her er nevnt ble naturligvis ikke servert på en gang. Hadde det vært stekt flekk til middag dagen før, kunne det være at vi fikk stivnet fleskefett med fleskebiter i, og det var alldeles nydelig å ha på maten. Det ble aldri servert kaffe til frokost, bare skummet melk, sur eller søt. Om sommeren fikk vi også surmelk eller kefir av helmelk, og det smakte virkelig godt.

Middagsmat

Jeg vil også prøve å beskrive middagsmaten som vi brukte, og den var ganske variert. Store deler av året var det stort sett samme mat på de bestemte ukedagene, men noen helt fast regel var det jo ikke.

La oss begynne med mandag. Da var det vanlig med risengrynsgrot med smørøye, sukker og kanel. Ved siden av grøten fikk vi hjemmelaget rød saft til drikke. Etter grøten kunne det være stekte poteter med noen fleskebiter, eller det kunne være speke-skinke og poteter. Det kunne naturligvis også være annen middagsmat på mandag.

På tirsdag kunne det være stor variasjon når det gjaldt maten. Det kunne være fisk, stekt flekk, lapskaus, lever i brun saus, lungemos eller frikasè. Det kunne også være blodklubb med fleskestrimler inni eller blodpudding med rosiner. Etter jul forekom det også at det var sylte til middag. Var det kokt torsk, var det alltid rikelig med råskrelte poteter, kokte gulerøtter og smeltet smør. Om sommeren kunne det også være makrell, stekt eller kokt. Til kokt kald makrell kunne det også hende at vi fikk sur rømme og salat av egen avl. Vi spiste mye grønnsaker, og de dyrket vi naturligvis selv.

Vi brukte også en del rødbeter og sukkererter, og om ettersommeren og høsten, når det var tomater, brukte vi også det ved siden av middagsmat. Melkevelling med eller uten helgryn og med sukker og kanel, fikk vi ganske ofte. Når ei ku hadde kalvet, og det var råmelk, fikk vi ”kalvedans” eller råmelkpudding, som det vel heter, med rød saus til dessert. Hjemmebakt flatbrød hørte også med på middagsbordet. Vi hadde heldigvis rikelig med godt vann og særlig om sommeren når vi var tørste, drakk vi mye vann til middag. Det hendte også at vi fikk polentagrøt med rød saus til dessert. Om sommeren ble det brukt mye fruktsuppe, rabarbrasuppe og rabarbragrøt.

På onsdager ble middagsmaten variert omtrent på samme måte som på tirsdager med omtrent samme slags mat. Det kunne være stekt flesk med tykk hvit saus, eller ”duppe”, som vi sa. Til det kunne det være kålstuing eller blomkål, alt etter årstiden. Lapskaus var også onsdagsmat, eller det kunne være en eller annen form for fisk, fiskegrateng eller fiskekaker. I tomattiden fikk vi gjerne også det i tillegg. I sommertiden var det nesten hver onsdag rømmekolle eller surmelksringer som vi sa, til ettermat. De ble satt bort i kjelleren søndag kveld av varm melk i spesielle glass-skåler med en liten skvett sur melk i bunnen. Onsdag middag var surmelksringene ferdige, og de smakte aldeles nydelig med sukker og kanel.

Torsdag var det for det meste ertesuppe eller grønnsaksuppe med flere forskjellige grønnsaker i. Suppa var da kokt på salt kjøtt og flesk som vi hadde til hovedrett. Ved siden av det var det gjerne kokte kålrotskiver eller kålrotstappe kokt i melk. Den såkalte ”torsdagsmaten” var god, den, men jeg tålte den svært dårlig. I oppveksten hadde jeg for mye magesyre, og etter å ha spist den salte og kraftige maten hadde jeg sure oppstøt og magesmerter resten av dagen. Dette visste jeg på forhånd, men det var jo ingen råd med det, det var bare å spise den maten som var og finne seg i resultatet.

Fredag var for det meste pannekakedag. Først var det ertesuppe eller grønnsaksuppe og om sommeren kanskje rabarbrasuppe. Om høsten kunne det være fruktsuppe med eplebiter og rosiner. Til pannekakene ble det brukt blåbærsyltetøy og noen ganger flesk med fleskefett, men aldri poteter. Til kvelds eller til frokost dagen etter, fikk vi de pannekakene som var igjen og spiste dem med sirup på.

Lørdag ble det også variert litt med middagsmaten, men om vinteren var det ofte søtsuppe med bygg-gryn og eplebiter. Det var visst mange som syntes det var rart, men ved siden av søtsuppa hadde vi ofte spekesild. Den ble gjerne servert med kålrotstuing kokt i melk, sammen med potetene.

Før i tiden, da storsilda kom fast i januar, var den en stor nytelse. Da luktet det stekt sild i alle hus, og slik var det også hjemme. Det var vanlig lørdagsmat en periode om vinteren. Det hendte også en sjelden gang at vi til hverdags fikk kjøttkaker i brun saus til middag, og det var naturligvis stor stas. I blant kunne vi også få en annen form for fisk på lørdag, og til ettermat kunne det være melkevelling eller en eller annen slags fruktgrøt med melk.

Søndagsmåltidene

Om søndagene spiste vi også frokost klokka ni. Bare den som stelte stallen og kjørte melka om morgenen, var inne tidligere og spiste en enkel frokost. Søndag var det aldri velling, men i sommerhalvåret fikk vi egg, og det var stor stas. Da fikk vi også både kaffe og melk, og på maten fikk vi hjemmekjernet smør, og det var flere slags pålegg. Det var et par slags oster, syltetøy, rull, oppskåret spekeskinke eller kjøtt. Om vinteren var det i blant sylte og syltelabber, om sommeren også redikker, tomater og sursild.

Til middag på søndag var det bestandig noe ekstra godt. Det kunne være stek, medisterkaker eller en sjelden gang koteletter eller ”benløse fugler”. Det kunne også være kokt hønsekjøtt eller en eller annen form for kalvekjøtt, ribbe eller

medisterpølse. Fisk ble det så å si aldri brukt søndag middag, men om sommeren kunne det en sjelden gang hende at det var kokt makrell med sur rømme og salat. Det var alltid rikelig med råskrelte poteter og forskjellige slags grønnsaker. Så var det gjerne tyttebærsyltetøy, skivede rødbeter eller agurker og noen ganger syltede gresskarbiter.

Søndag middag hadde vi vanligvis ikke suppe, unntatt i slaktetiden om vinteren. Da fikk vi gjerne fersk suppe med kjøttboller og grønnsaker, og det smakte godt i vinterkulda.

Til jul og påske brygget mor sirupsøl, og det fikk vi også om søndagene til middag så lenge det varte. Ellers fikk vi godt kaldt vann til maten og hjemmebak flatbrød.

Søndag var det alltid en eller annen form for dessert. Det kunne være rødgrøt med fløtemelk, hermetiske epler, pærer eller plommer, karamellpudding eller fromarsj. Om sommeren jordbær eller bringebær med fløte og på ettersommeren ristet rips. Var det ”fine” gjester på besøk, ble det iblant servert pisket fløte til dette.

Var det gjester til middag på søndag, satt vi som hørte til familien og spiste i spisestuen sammen med dem, ellers spiste vi alle måltidene sammen på kjøkkenet hver dag hele uka, også søndag.

Søndag ettermiddag drakk vi kaffe ved firetiden, og da fikk vi en eller annen form for kaker og ikke smørbrød. Det var jo mange av oss i kosten, og det var ikke mulig å servere et rikelig utvalg av kaker hver søndag. Jeg kan huske at det ble stekt sirupskake i en stor form i komfyren på kjøkkenet, og at kaka var 4 – 5 cm tykk. Den ble skåret i passende store biter som ble lagt på et fat. Kaka, som var mørk og smakte svært søtt, var jo også drøy å spise av. Det kunne også være at vi fikk gjærkringle, en eller annen type formkake, smultringer eller rosinboller. Det kunne også være hjemmebak julekake, og fastelavenssøndag var det boller med krem. Det var veldig stas. Var det ventet gjester, fikk vi i min tidlige barndom kanskje sukkerbrød og forskjellige slags småkaker som kromkaker,

berlinerkranser, peppernøtter, goro, fattigmann og noen ganger rullbakkels med bringebærsyltetøy inni. Bløtkake ble ikke brukt da jeg var liten. Det var noe som ble mer vanlig senere.

Søndag kveld var det omtrent samme mat som det var til frokost, men vi fikk ikke egg og kaffe, men bare melk til drikke.

17. mai og St.Hansaften fikk vi gjerne eggedosis om ettermiddagen eller kvelden, og det var selvfølgelig stor stas.

Årstidsvariasjoner

Så får vi gå tilbake til hverdagen en sommerdag. Da hadde vi to timers middagspause, og det trengtes godt for både hester og folk. Før vi gikk ut igjen etter middagshvila, drakk vi kaffe. Da stod det et fat med påsmurte brødsiver på bordet, og i en fart spiste vi et par halve stykker hver til en kopp kaffe. Vi måtte være ferdige til å gå ut presis klokken tre.

Klokken syv var det kvelden, og etter å ha satt inn hestene og stelt dem, gikk vi inn til kveldsmaten. Da stod det en tallerken med byggmelsgrøt oppøst til hver av oss. Til grøten fikk vi søt eller sur skummet melk, og til det var det brød og pålegg omtrent som til frokost. Som barn var jeg ikke særlig begeistret for byggmelsgrøten, som jeg syntes var både tung og mektig. Etter at jeg ble større og var med i jevnt arbeide, syntes jeg at grøten var riktig bra.

Om høsten og vinteren fikk vi iblant kakao til kvelds på lørdag, og det var veldig stas. Om høsten hendte det også at det kom en sildekremmer på gården, og da ble det kjøpt en ”åtting” med salt småsild. Når vi fikk den til kvelds med nye poteter, rødbeter, salat og sur rømme, ja da var det virkelig noe som smakte godt. Men så tørste vi ble utover kvelden!

Om vinteren begynte vi naturligvis ikke arbeidet så tidlig om morgenen som vi gjorde om sommeren. Vi hadde også kortere middagshvile og sluttet tidligere om kvelden på grunn av mørket.

Jeg har etter beste evne og hukommelse prøvd å beskrive kostholdet hjemme hos oss i min barndom og tidlige ungdom. Dere som

leser dette vil kanskje ikke fullt ut forstå de forskjellige benevnelser som er brukt på diverse matretter. Noe er vel kanskje også uklart skrevet, men jeg håper det vil gi et visst inntrykk av forholdene. Vi må vel si at kostholdet stort sett var både sunt og godt.

Kristian Lieungh

Noe(n) som passer for deg?

I forbindelse med årsmøtet torsdag 17. februar har styret behandlet en ny strategiplan, og ut fra den har vi hentet noen aktuelle oppgaver du kan delta i dersom du ønsker å aktivisere deg i historielaget:

Ressursgruppe for bind 3 om Sørumsand

Ei ressursgruppe som skal bistå Jan Erik Horgen med innholdet til bind 3 av Sørum Bygdebok, som skal komme høsten 2007, er under etablering. Interesserte kan ta kontakt med Odd Wølner på telefon 63 82 63 06.

Rodekontakter for historielaget

Vil du delta i distribusjonen av Sørum-Speilet, salg av historielagets kalender og utdeling av Sørum Bygdebok, har vi kanskje fortsatt ledige roder i nærheten. Interesserte kan ta kontakt med Jorunn Hattrem på telefon 63 82 04 16.

Nevenyttig organisator til Slora mølle

Har du to tommeltotter og liker å sette andre i arbeid, er du velkommen til å gå inn i ei prosjektgruppe for Slora mølle. Synes du det er spennende å få liv en gammel dieselmotor og et nedstøvet mølleanlegg, kan du ta kontakt med Dag-Einar Hellerud på telefon 63 82 87 76.

Arkivarer til lokalhistorisk arkiv

Har du nese for gamle papirer, og liker å ha orden i dem, trenger vi din hjelp i arkivgruppa. Ta kontakt med Bjørg Dokka på telefon 63 82 90 81.

Kildejegere til Sørum bygdebok

Har du tid for eksempel en dag i uka til å skrive av arkivmateriale på Statsarkivet? Bygdebokforfatter Jan Erik Horgen skulle gjerne bl.a. ha hjelp til å gå gjennom brann-takstene for Sørum. Ta kontakt på mobil telefon 99 46 08 56.

På kryss og tvers i Sørum (4)

I åras løp har historielaget arrangert mange rusleturer til forskjellige kulturhistoriske steder i bygda. Guide på svært mange av turene har vært Leif Mathisen. I nummer 4/2004 av Sørum-Speilet startet vi en artikkelserie der Leif Mathisen presenterer noen av disse turene. Tanken er naturligvis at lesingen kan friste til å oppsøke stedene med familie og venner også uten guide fra historielaget. Denne gang viser vi veien til

Koppergruva i Blaker

Atkomst til den nedlagte koppergruva i Blaker er lett. Gruva ligger i skogen rett ovenfor gården Nyhus. Gårdsvegen tar av Rv. 171 ved Skugstad. Fra Nyhus går det sti til gruva. Det er greit å ha med barn på turen, men ta hensyn til at gårdsvegen og tunet er privat.

Gruvedriften her har ingen lang historie. Det foreligger en kontrakt mellom kjøper og selger undertegnet 10. januar 1907. Kjøperen var tysk statsborger Fritz Argeltinger, og selgere O.H. Huseby, O.A. Huseby og Christian Andersen på Skugstad grunn. De tre selgerne hadde skjerpesedler på området, datert henholdsvis 10. mai 1906, 16. oktober 1905 og 16. oktober 1905.

I følge avtalen skulle kjøperen ha rett til å prøvedrifte skjerpene i fire måneder fra 15. mars 1907 mot å innbetale en sum på kr. 500,-. Kjøperen skulle også få håndgivelse på de nevnte skjerpene for en sum på kr. 11.500,-. Beløpet skulle betales i fire rater, henholdsvis 1. august, 1. september, 1. oktober og 1. november. Hvorvidt håndgivelsen ville bli benyttet, måtte avgjøres innen 1. august samme år. Kontrakten inneholdt også en del andre bestemmelser, uten at de skal refereres her.

Drift av gruva kom i gang etter avsluttet prøvedrift 1. august, og etter at konsesjonen var gitt. Arbeidsmetodene den gang var minering og meisling. En arbeidskrevende metode som skaffet arbeide til elleve personer fra Blaker.

Gruva skal være 30 – 40 meter dyp, og det skal være drevet sideganger på ca. 20

meters lengde til hver side. Den kopperholdige steinen ble kjørt med hest og slede til Blaker stasjon og sendt videre derfra til Røros.

Kopperinnholdet i steinen var vel forholdsvis lite, så det økonomiske resultatet ble vel heller magert, men driften ble allikevel holdt i gang fra 1907 til 1912.

I dag er gruvesjakta fylt igjen, men inngangen til gruva er godt synlig og forteller om forhåpninger om arbeidsplasser og godt økonomisk resultat.

Som et synlig bevis ut over gruveområdet, har historielaget to prøveglass som ble benyttet ved prøvetaking for analyse av kopperinnholdet.

Leif Mathisen

Glass for steinprøver analysert på Røros.

Kommentar:

Bygdeborgen i Holmselia

I en interessant artikkel i siste nummer av Sørumspeilet forteller Leif Mathisen om bygdeborgen i Holmselia. Han antyder at det må være mulig å komme fra Igletjernmåsan og videre til bygdeborgen. Det er klart at det lar seg gjøre. Jeg har snakket med elgjegere som har jaktet i dette området, og de forteller at terrenget her er svært vanskelig og kronglete å ta seg fram i. Så den greieste vegen å komme til borgen på er nok å følge stien fra Morkenga og opp, selv om det kan være temmelig bratt enkelte steder.

Mathisen forteller ellers at det gamle navnet på borgen var Borgmundåsen eller Bormen. Dette navnet har jeg ikke hørt før. I dagligtale er det vel Bygdeborgen eller bare Borgen som blir brukt. Jeg har også hørt navnet Festningen brukt om borgen.

Johan Nygaard

Bokmelding:

Nyutgivelsen av "Urskogs beskrivelse" av Heyerdahl

Anders Heyerdahl gav i 1882 på Albert Cammermeyers forlag ut boka "Urskogs beskrivelse". Den var nest etter Reier Gjellebøls "Naturlig og oeconomic Beskrivelse over Hølands Præstegjeld" fra 1771 den første bygdeboka på Romerike. Mens presten Gjellebøl hadde et uttrykt politisk perspektiv med sin bok, å støtte de endringer Struensee ledet, er vonden Heyerdahls perspektiv mer å overbringe så mye som mulig av tradisjonsstoff fra Aurskog han kjenner. Han skriver selv i forordet at han har jobbet med materialet til boka i 25 år.

Han kjenner åpenbart til Gjellebøls bok, som han refererer til flere steder. Han har også hatt tilgang til Diplomatarium Norvegicum fra Riksarkivet, som om utgivelsen kommer i forkant av Oluf Ryghs arbeid. Han benytter sogneprest Langes besvarelse om herredets stilling fra 1734. I oversikten over gårder i Aurskog og Blaker er opplysningene om gravhauger basert på boka "Fornlevninger" av Nicolaysen. Han har også hatt tilgang til Erik Bergers regnskapsbøker fra siste halvdel av 1600-tallet, trolig også andre gardsregnskaper. Ellers har han sikkert benyttet en rekke andre skriftlige kilder, samt nyere statistikk og muntlige overleveringer.

Strukturen i skriftet er i tråd med tidas systematikk: Heyerdahl starter med å beskrive Aurskogs beliggenhet og natur, dveler ved navn og inndeling i hovedsogn og annekssognet Blaker, før han beskriver folket og deres næringsveier. Etter en introduksjon om eiendomsforholdene generelt, beskrives så hvert enkelt gardsnummer, om enn relativt knapt. Etter et avsnitt om kirkene, følger lister over prester, lensmenn, ordførere og kommandanter på Blaker Skanse. Dessuten en oversikt over foreninger og legater, før han kommer inn på arbeidsforhold, bygningsskikker, klesdrakter og matstell. Kapitlet om kultur avspises med noen ord om skolevesenet,

mens forfatteren i kapitlene om ”Høitids- og bryllupsskikker” og ”Overtro” går langt mer i detalj. Det er i disse kapitlene vi finner materiale av størst allmenn interesse i dag. Vi kan blant annet få med oss en gammel kjøgemesters ordrette formuleringer til innbydelse til og gjennomføring av brylluper. Vi får også notene til en bryllupsmarsj, en brudedans og det samme temaet i springdanstempo. Kapitlet ”Fornøielser” handler mest om spillemannstradisjoner i Aurskog, mens sluttkapitlet om krigstildragelser dels er basert på muntlige overleveringer, regnskaper fra Blaker kirkestol og når det gjelder trefningene i 1808, på I. Ræders ”Krigs- og politiske historie, 2den del”.

I dette siste kapitlet tydeliggjøres problemene rundt en helt autentisk utgivelse, som dette er, og som vi skal drøfte avslutningsvis i denne anmeldelsen. I regnskapene fra Blakers Kirkestol står det at kirken ble skadet av kuler fra Blaker Skanse i 1718. Heyerdahl skriver imidlertid 1716, og gir følgende forklaring: ”Baade her og førstegang staar Aarstallet 1718, men da dette maa være en simpel Skrivefeil, har jeg sat 1716.” Vi vet i dag at Karl 12. angrep Norge for å ta Christiania både i 1716 og 1718, og at det var ved det siste høvet at Blaker Skanse bestod sin prøve og forsvarte Blakersund. Det var også ved denne siste anledningen det ble avfyrt kanonskudd fra Skansen som lagde hull i kirketårnet. Etter min mening kunne utgiverne i det minste ved en fotnote nevne at Heyerdahl på dette punktet tar feil.

Det er Aurskog historielag og lederen der, Brita Rønning, som meget fortjenstfullt har stått for utgivelsen. Og den eneste endringen som er gjort i forhold til originalutgivelsen, er at teksten er satt med latinske bokstaver. I originalutgaven ble det benyttet gotiske bokstaver, som for mange i dag er vanskelige å lese. Utgiverne understreker innledningsvis at det ikke er forandret på noe som helst i teksten, heller ikke komma- og skrivefeil. Dette prinsippet er sikkert grundig diskutert, men så lenge dette ikke er et fotografisk opptrykk, teksten

er sikkert tastet inn på en moderne datamaskin og skrevet ut på nytt, finnes det trolig også nye skrivefeil. Vi vil aldri få vite sikkert hvilke feil Heyerdahl gjorde og hvilke ”oversetterne” er ansvarlige for. Jeg tror helt sikkert Anders Heyerdahl selv ville ha rettet opp åpenbare skrivefeil i en ny utgave. For meg virker derfor dette autensitetsprinsippet noe underlig. Ekstra rart blir det når vi kommer til notene til Herdahls viser med tilhørende tekst, for de er gjengitt i faksimile, og er dermed skrevet med gotiske bokstaver.

Dette hindrer ikke at boka fortsatt er spennende å lese. Og ikke minst er den spesielt interessant for oss i Blaker og Sørums historielag. For ikke bare beskriver boka historien til ei nabobygd; som de fleste av historielagets medlemmer vil vite, var Blaker sogn et anneks til Aurskog herred helt fram til 1919. Historien til Blaker utgjør en naturlig del av boka, som herved anbefales!

Anders Heyerdahl:
Urskogs Beskrivelse
Kristiania 1882
Nytgivelse ved Aurskog historielag 2004
Innbundet kr. 200,-

Svein Sandnes

Turprogrammet 2005

Kryss allerede nå av datoene for historielagets rusleturer i 2005:

Torsdag 12. mai klokka 18.30 møtes vi ved Blaker Skanse, men legger denne gang turen til området rundt selve Skansen. Torbjørn Eid er guide.

Torsdag 16. juni klokka 18.30 møtes vi ved Sørums skole og rusler blant hulveger og gravhauger på Valsmoen. Dag Nordsveen er guide.

Torsdag 18. august klokka 18.30 møtes vi på Bæreg, hvor Leif Mathisen vil vise oss et annet perspektiv på Sørumsletta.

Lørdag 10. september går den tradisjonelle Kjenn-din-bygd-bussturen med Leif Mathisen som guide. Tid og sted blir kunngjort seinere.

Jakthistorier fra Sørum

Disse to små stubbene på romeriksdialekt har vi funnet i boka "Rovdyrjegere på Romerike" av Øivind Ribsskog. Boka er utgitt i 1953, da lensmannen i Aurskog var formann i Romerike Historielag og hadde sørget for å starte opp både Sørum og Blaker historielag.

Gråbæinforteljinger

Et år kring 1850 svam et gråbæin over Leira og kom tel Gran ved Gutøya i Frogner. Her høld følk på med høykjøring, for det var i travleste onna dette hende. Gråbæine hoppe opp etter hesten og glefse mot'en akkerat som ei bikkje. Han som stog jamte ved og lesse høy, fata hart kring høygreipa og gjekk mot beste for å stikke det. Men gråbæine flaug og sette østover mot Mo. På plassen Revholen kunja følk strass sæinere høre Halvor Revholen skrike: "Gråbæin-ter-kua-mi! Gråbæin-ter-kua-mi!" Det gredde det itte da og drog nordøstover tel Arteig. Her var æu følk på jone og kjørde høy, da ei fekk se dyre. Det var en stor, gamal og mager tasse. Følk trudde den var kommin ifrå Gjerdrumsålmeninga. Gråbæine stræuk bordover mot Refsum og sneik seg inn i skæuven. For på Refsum hedde dei ein hæl skok med bjønnebikkjer, dei ale opp bikkjer der, og dei vilje nok tassen itte ha etter seg. Sea 1790-åra hadde dei på Refsum i mange år en ste-eien akershusisk ælj- og bjønnehundrase, krysse med østerdalshunder. Dyr ta denna stammen er ennå spredd utover follo- og romeriksbygdene.

Itte mange åra førut for denna hendels var-at itte få gråbæin i Sørum. Den kjende følkeminnesamlern M. Ingjerdingen visste å fortelje at gråbæina var så ørske en vinter det var temmerkjøring i Resum-skæuva, at skæuvfølka måtja settja stytter på innsia dørene, for å hølde dyra unda seg."

Historien om ulven som gikk fra Gran til Refsum har Ribsskog henta fra nekrologen over Adolf Refsum i Norsk Jeger- og Fiskerforenings Tidsskrift 1929.

Mår- og revejegerer

Den må tilin krøkes som og krok sker ble, og'en Harald Refsum i Sørum bynde tilin som jeger, for han hedde en ivrin jeger tel far, han Torsten Engebretsen Refsum. Harald var bare 3-4 år gamal da faren bar'n med seg teskøgs på tiurjakt. Et par-tre år sæinere var'te gutten tel å hølde att, ner faren grytilin om mårann drøg på fæuvelspell. Han låg med faren og for-at'en itte sku bli liggnes att, batt'en seg fast ti'n med ei snor. Ner faren stog opp, røske det i snora og gutten vakna. Diffor løyste faren snora etter at gutten hedde sovne. Da fann'en Harald på et anne rå. Han gjømde krutt-taska! Så måtte faren vekke'n og gutten var'te sæin om å få-på seg klea. Far og sønn vard jaktkamerater. Den fyste haran skæutt'en i 7-8-års-eldern. Faren hedde gått-på-si litt og da haran kom, trakk'en a' og haran datt. Som tiåring brukden børsa som en vaksen kar. Tøll år gamal vard'en medlem ta skytterlage i Ullsaker og var-me på et stevne på Gressholmen. Dei are skyttera syndes det var morosamt å se så liten kar skyte og ga'n peeng. Itte lenge etter var'n med på et stevne i Ullsaker og skæutt te-slutt. Det var "bare en guttonge att", så hanom som stog best, regne seg som sæierherre. Men gutten tog fyste prima og vard berd på gullstol.

Sammens med far-sin skæutt'en my over 100 rev i Sørum. Nesten elle romerikinger kjende garver Refsum og besøkte'n i butikken hass i Oslo.

Øyvind Ribsskog

Boka til Øivind Ribsskog fant vi på biblioteket på Sørumsand, i hylla for lokalhistorisk litteratur. Så langt vi kunne se var det bare disse to historiene som hadde sitt utspring i Sørum. Ellers inneholder boka et vell av tilasvarende historier – også om jakt på bjørn og gaupe – fra hele Romerike. Vi anbefaler å ta en tur bortom denne hylle når du likevel er på biblioteket. Det er ofte noe nytt materiale å finne der. Og tips gjerne bibliotekarene om bøker du savner.

Sørums største arbeidsplass

Visste du at Bingen lenser inntil sorteringsanlegget i 1860 ble flyttet nedenfor den nye jernbanebrua ved Fetsund, var Sørums største arbeidsplass?

Torsdag 10. mars klokka 19.00 inviterer Blaker og Sørum historielag i samarbeid med Sørum Folkeakademi alle interesserte til et åpent møte på Sørumsand videregående skole der resultatene fra historielagets mangårige lenseprosjekt blir presentert av Dag Nordsveen.

Samtidig lanseres en flott mobil utstilling om livet på Bingen lenser laget av Berit Leikhammer. Etter at utstillingen er presentert på møtet, kan den bestilles av

skoler og andre som gjerne vil presentere materialet om hva Bingen lenser har stått for.

Sørum-Speilet

Artikler fra Blaker og Sørum historielag

Redigeres av Svein Sandnes.

Returadresse: Svein Sandnes,

Eidsvegen 1, 1927 RÅNÅSFOSS

B